

Livløp i et likestillingsperspektiv

- *LIKESTILLING I ET LIVSLØPSPERSPEKTIV*
- *Hvilke utfordringer har forskning tematisert? Hvilke utfordringer har offentlige myndigheter tematisert?*

Kirsten Danielsen, Gunhild Hagestad og Kristine Koløen

NOVA

Januar 2011

Innhold

INNHold	2
1. INNLEDNING	4
2. SENTRALE BEGREPER OG LITT OM INTERNASJONAL FORSKNING	5
2.1 BEGREPER.....	5
2.1.1 Livsløp: forløp og overganger.....	5
2.1.2 Tidsdimensjoner	6
2.2 NOEN HOVEDTREKK I INTERNASJONAL FORSKNING	7
3. HVA SIER NORSK OG SKANDINAVISK FORSKNINGSLITTERATUR?	9
3.1 TREFF FRA DATABASER.....	10
3.1.1 Treff fra Bibsys.....	10
3.1.2 Treff fra Norart	11
3.1.3 Treff fra ISFs bibliotekskatalog.....	11
3.2 TO DEBATTER: 'KJØNN OG LØNN' OG 'KJØNN OG OMSORGSARBEID'	12
3.3 FORSKNINGSTEMAER	13
4. HVILKE UTFORDRINGER HAR OFFENTLIGE MYNDIGHETER TEMATISERT? 17	
4.1 KJØNN OG LØNN, NOU 2008:6	17
4.2 OM MENN, MANNSROLLER OG LIKESTILLING, STORTINGSMELDING NR 8 (2008-2009)	20
4.3 OMSORGMELDINGEN STORTINGSMELDING NR 25 (2005-2006).....	21
4.4 PENSJONSREFORM – TRYGGHET FOR PENSJONENE, STORTINGSMELDING NR 12 (2004-2005)22	
4.5 FORDELINGSUTVALGET NOU 2009:10	25
4.6 HANDLINGSPLAN FOR INKLUDERING OG INTEGRERING AV INNVANDRERBEFOLKNINGEN – STYRKET INNSATS 2008 (OG 2009 VERSJON).....	26
4.7 OPPSUMMERING AV DE OFFENTLIGE DOKUMENTENE	27

5. NYE LIKESTILLINGSRELEVANTE DEBATT TEMAER OG HVILKE SPØRSMÅL NORLAG KAN BESVARE.....	28
6. KORT OPPSUMMERT.....	30
7. LITTERATURLISTE	31

1. Innledning

Dette notatet er en kunnskapsoversikt over likestilling i et livsløpsperspektiv i et likestillingsperspektiv. Livsløpsforskningen har vært lite orientert mot likestilling, og motsatt har likestillingsdiskusjoner ofte oversett kunnskap fra livsløpsperspektivet. Notatet er delt inn i tre hoveddeler. I første del definerer vi noen viktige begreper innefor livsløpsforskningen og viser til sentral internasjonal litteratur. Disse danner en viktig bakgrunn for de neste delene. I andre del ser vi på hvordan norsk og skandinavisk forskning har behandlet livsløp i et likestillingsperspektiv. Her viser vi treff som er generert ved søk i ulike databaser og sammenfatter de viktigste innsiktene herfra. I den tredje del har vi gått inn i ulike offentlige dokumenter for å se hvorvidt og eventuelt hvordan livsløp i et likestillingsperspektiv er behandlet der. Til sist oppsummerer vi og kommer med noen refleksjoner omkring nye likestillingsrelevante debatt-temaer.

2. Sentrale begreper og litt om internasjonal forskning

2.1 Begreper

2.1.1 Livsløp: forløp og overganger

Begrepet livsløp beskriver livsforløp (trajectories) fra fødsel til død. På norsk ville vi også kunne snakke om "livsløyper". Begrepet løype har den fordel at det både beskriver et løp som er lagt opp, med markeringspunkt og poster, og det løp et enkeltindivid eller et fødselskull reelt har lagt bak seg. Det legges stor vekt på at individers og fødselskulls muligheter og begrensninger på et gitt tidspunkt ikke bare gjenspeiler dagens sosiale forhold, men også rammebetingelser, endringer og opplevelser i tidligere livsfaser. Desto lenger de har levd, desto større variasjon finner vi i "tilbakelagte løyper".

"Postene" i livsløpsløypa er overganger, punkt der status og roller endres. Individers sosiale identitet endres i noen grad, fordi deres rettigheter og plikter forandres. Overgangene kan være strukturelt definert, for eksempel ved at lovgivning og sosialpolitikk knytter muligheter eller begrensninger til alder. De kan også defineres kulturelt, gjennom uformelle normer. Sosiologen Robert Merton snakket om "the three Ps: permission, prescription og proscription. I vår del av verden knyttes P'ene ofte til kronologisk alder. Vi har tillatelse til å stemme ved valg og kjøre bil etter at vi fyller 18; vi har ikke lov (proscription) tidligere. Til nylig måtte menn ved alder 19 inn i militærtjeneste. Fram til nå har både kvinner og menn måtte forlate yrkesrollen ved fylte 70 år. Tidligere måtte kvinner slutte i yrkeslivet ved en lavere alder enn menn, noe som fremdeles er situasjonen i mange østeuropeiske land.

Overganger kan videre beskrives ved hjelp av begrepene hyppighet (prevalens), aldersplassering (timing) og rekkefølge. Skilsmisse er for eksempel en overgang som har høyere hyppighet nå enn for femti år siden. Overgangen til foreldrerollen kommer nå markant senere enn den gjorde da. Denne overgangen kommer også i en annen rekkefølge for mange nye foreldre. Mer enn halvparten av dagens førstefødte barn har foreldre som ikke er gift.

Begrepet varighet beskriver hvor lenge individet har vært i en gitt rolle ved overgangen til en ny. (Hagestad, 1992). I lovgivning stipuleres gitte varigheter som nødvendige for å få fulle

rettigheter, for eksempel hvor lenge man må ha stått i arbeid for å få full foreldrepermisjon eller pensjon.

Både fra et strukturelt og kulturelt perspektiv kan vi se på sammenvevde liv (interdependent lives). Dette er et kjernebegrep hos Glen Elder og hans medarbeidere (Elder, 1998). Her finner vi diskusjoner både på individnivå, for eksempel sammenveving av forløp innen familie og yrke, og om relasjoner mellom individer, slik som foreldre og barn; ektefeller. Det er gjort svært lite forskning på hvordan lovgivning implisitt eller eksplisitt bygger på premisser om sammenvevde liv. Innen diskusjoner av arbeid, familie og kjønn har det vært mye fokus på ”the breadwinner model”: er det lagt opp til at familier har en hovedforsørger? Men det er mange andre spørsmål å ta opp. Kan vi for eksempel finne tilfeller der A’s rettigheter og plikter er knyttet til B’s alder eller varighet? I Norge har det blitt vist til at en fars rett til full foreldrepermisjon har vært knyttet til morens arbeidsvarighet. Det pekes også på at sykdomsvarighet hos barn og gamle foreldre påvirker kvinners yrkesvarighet mer enn tilfellet er for menn, med økonomiske utslag for pensjon og andre trygderettigheter (Leitner, 2001; Saraceno, 2000). En nærmere gjennomgang av sammenvevde liv vil kunne være et viktig tema for diskusjon av likestilling i ulike livsfaser.

2.1.2 Tidsdimensjoner

Sentralt innen livsløpsperspektivet er tidsdimensjoner på ulike nivå. Spesielt settes det fokus på samspillet mellom biografisk tid, dvs. individers alder og livsfase, og historisk tid. Her er begrepene kohort og historisk generasjon uunnværlige. Det har også blitt pekt på, særlig av historikeren Tamara Hareven, at vi må ta med en tredje, mellomliggende tidsdimensjon: familietid. Her referer hun både til en kjernefamilies ulike faser og generasjonsendringer i slektens gang. Med kohort mener vi oftest fødselskull eller grupper av kull.

Kohortperspektivet vektlegger kontraster i livsvilkår gjennom livets faser etter når individer kom inn i historiens gang. Forskjeller mellom kohorter kan gjenspeile ulikheter i tilgang til materielle ressurser, (nedgangstider versus velstandsperioder) kulturelle og teknologiske endringer, (uformelle kjønnsrolledefinisjoner, bruk av datamaskiner) demografiske forhold (størrelsen på kullet, endringer i befolkningens aldersstruktur og levealder) og historiske hendelser. Når sosial endring skaper så markante kohortkontraster at man kan snakke om før og etter, brukes begrepet vannskiller (Ryder, 1965). Denne benevnelsen har nylig blitt brukt i diskusjoner av en ny digital virkelighet. I sosialplanlegging er det viktig å huske Matilda Riley’s påminnelse om at ”different cohorts age in different ways”. Kohortkontraster kan også

være ulike for kvinner og menn, både fordi sosialpolitiske tiltak endrer rammevilkår (for eksempel fedrekvote) eller fordi nye valgmuligheter benyttes mer av et kjønn (for eksempel kvinner i høyere utdanning fra og med kull født midt på 1950-tallet). I skjæringspunktet mellom alle tre tidsdimensjonene finner vi at det nå er klarere rekkefølge mellom foreldre og besteforeldrerollene. Under tidligere fertilitetsmønstre var det ikke sjeldent at kvinner hadde barn og barnebarn på samme alder. I dagens familier er det mindre "konkurrans" mellom mors- og bestemorsrollen. Blant menn er det vanlig med flerkullsfedre, og en del av disse vil ha mer "gammeldagse" generasjonsmønstre.

Det skaper mye forvirring at vi bruker ett ord til å benevne to begrep, nemlig generasjon. Vi anbefaler at dette ordet begrenses til familiegenerasjon, dvs. posisjon i et vertikalt slektssystem. Det er viktig å huske at folk ikke marsjerer inn i familiegenerasjoner etter alder og kohort. "Bestemor" kan være under 40 og over 90!

2.2 Noen hovedtrekk i internasjonal forskning

Moderne livsløpsforskning bygger på en rik antropologisk litteratur om aldersgradering og overgangsruter, der mange av de klassiske verkene utkom tidlig i det 20. århundre (for eksempel Van Gennep, 1908). Det var også antropologer som helt klart sa fra om at alder og kjønn er "tvillingstater", og at alle samfunn legger opp ulike løp for kvinner og menn (Linton, 1942). På 1960-tallet oppfordret Leonard Cain (1964) sosiologer til å anvende antropologiske perspektiver på alder i vestlige industrisamfunn, men det var arbeidet til Glen Elder som for alvor gjorde livsløpsperspektivet kjent og brukt. Studien hans av individer som var barn og unge under depresjonen (Elder, 1974) viste et komplekst samspill mellom biografisk tid, historisk tid og familiekontekst i forming av individuelle livsmønstre. Elders tilnærming har stort sett vært sosialpsykologisk, med vektlegging av hvordan kultur, familie og nærmiljø gir muligheter og begrensninger for individer. Innen europeisk forskning har det vokst fram et makroperspektiv som setter fokus på strukturelle trekk som gir alder sosialt innhold. Tyske forskere påpeker at livsløpet er blitt en sosial institusjon (Kohli, 1986) der kronologisk alder gis både samfunnsmessig og personlig mening. I Tyskland har man også lagt spesiell vekt på statens aktive rolle i livsløpsforming gjennom lover og sosialpolitikk (Mayer & Müller, 1986). Disse forfatterne tar imidlertid i svært begrenset grad opp spørsmål om kvinner og menns livsløp. Her i Norden har Helga Hernes belyst forbindelsen mellom

sosialpolitikk, kjønn og livsløp, både i serien om Kvinnens levekår og livsløp og i et sentralt essay om ”kronopolitikk”.

Den mest systematiske gjennomgangen av forbindelsen mellom velferdsstatspolitikk, kjønn og livsløp finner vi en fersk bok redigert av Anxo, Bosch og Rubery (2010). De bruker data fra ni land (Frankrike, Hellas, Italia, Storbritannia, Sveige, Spania, Tyskland, Ungarn og Østerrike) og tar for seg fem sentrale overganger: fra utdanning til yrke, fra foreldrehjem til eget hushold, å bli foreldre, å bli arbeidsledig og å bli pensjonist. Disse overgangene settes så inn i en begrepsmodell der likestilling (equity) er en av tre hoveddimensjoner. Redaktørene peker på Sveriges unike posisjon i sammenligningene, og argumenterer for at bare i den nordiske velferdsmodellen finner vi aktiv statlig intervensjon i alle fem overgangene. De stiller imidlertid spørsmål som bør drøftes fra et likestillingsperspektiv i forhold til alle overgangene. Diskusjonen i boka tar ikke opp sammenvevde liv og gir kohortkontraster blant kvinner og menn begrenset oppmerksomhet.

3. Hva sier norsk og skandinavisk forskningslitteratur?

For å løse oppgaven som består i å vise hvordan forskningslitteraturen har behandlet livsløp i et likestillingsperspektiv har vi søkt i ulike databaser for å finne frem til relevante dokumenter. Vi har først søkt i Bibsys som er den sentrale leverandør av bibliotek tjenester, primært til institusjoner i Universitets- og høyskolesektoren, og til Nasjonalbiblioteket. 'fordi denne databasen er den mest omfattende er det derfor hensiktsmessige å bruke dette søkerverktøyet for å skaffe en mest mulig fullstendig oversikt over relevant litteratur. I Bibsys er det både norsk og internasjonal litteratur, men det er i hovedsak bøker som er registrert. Vi har derfor videre søkt i Norart, en norsk artikkeldatabase. Til sist har vi gått til ISF's bibliotekskatalog, som er et nyttig søkerverktøy da den både registrerer tidsskriftartikler og bøker. Den avspeiler de ansattes forskningsinteresser.

Vi har ansett likestilling for å være det sentrale begrepet og kombinert det med livsløp og livsløpsrelaterte begreper som generasjon, alder, livsfase og kohort. Videre tok vi begrepet livsløp og kombinerte det med kjønn, kvinner og menn for å få flest mulige treff. Mange av treffene under de ulike søkebegrepene er de samme og det er mye "støy". Enkelte kombinasjoner ga ingen treff, for eksempel livsfase og likestilling. Søkeperioden er avgrenset til 2000-2010. Alle dokumentene som er registeret i databasene er tilskrevet norske søkebegreper slik at de begrepene vi bruker i våre søk også fanger inn utenlandsk (fremmedspråklig) litteratur. Nedenfor viser vi oversikt over søk og relevante treff fra de ulike databasene.

3.1 Treff fra databaser

3.1.1 Treff fra Bibsys

Tabell 1: Oversikt over kombinasjonen av søkebegreper og treff, Bibsys

Likestilling livsløp	Likestilling generasjon	Likestilling alder	Likestilling	Livsløp	Livsløp kjønn	Livsløp kvinner	Livsløp menn
3	2	2	1000	220	26	26	3

Vi gir her eksempler på titler som kommer opp ved hjelp av de ulike søkebegrepene. Mange av de samme titlene fanges opp av ulike søkekombinasjoner. Et eksempel på det er *Utradisjonell likestilling?* Irrelevante titler er ikke tatt med i denne oversikten derfor er det ikke overensstemmelse mellom antall treff vist i tabellen og titler gjengitt nedenfor.

Likestilling og livsløp

- Utradisjonell likestilling? : analyser av undersøkelsen Livsløp, generasjon og kjønn (LOGG) 2007 / Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (red.) [Rapporter \(Statistisk sentralbyrå\)](#). 2010 nr 18.
- Likestilling: en kjærlighetsnøkkel? Betydningen av likestilling, kjønnsideologi og livsløp for tilfredshet i parforholdet / Marthe Onarheim Eide og Stine Dahl Ødeby. Hovedoppgave i psykologi. Universitetet i Oslo
- Livsløp i støpeskjeen / utvalgte arbeider av Kari Skrede ; Hege Kitterød \ (red.) Statistisk Sentralbyrå 2002

Likestilling og generasjon

- Utjevne helseforskjellene i løpet av en generasjon : helseforskjellene kan utjevnes ved å endre de sosiale helsedeterminantene: endelig rapport / Kommisjon for sosiale helsedeterminanter. Helsedirektoratet 2009

Likestilling og alder

- Diskriminerings- og likestillingsrett / Anne Hellum, Kirsten Ketscher (red.) Universitetsforlaget, 2008

Livsløp og menn

- Undersøkelse om livsløp og helse blant 55-årige menn 2001 : dokumentasjonsrapport Hanne Cecilie Hougén, Øyvind Kleven og Stein Opdahl. SSB notat 2002/61

Livsløp og kjønn

- Helse, familie og omsorg over livsløpet : resultater fra LOGG og NorLag / Svein Olav Daatland, Marijke Veenstra, Ivar A. Lima – Nova rapport nr. 4 2009
- Oppvekst i Norge / Tormod Øia og Halvor Fauske Abstrakt forlag, 2003. Ny utgave 2010
- Ny stor undersøkelse om familie, arbeid og helse i Norge : livsløp, generasjon og kjønn (LOGG) / Trude Lappegård og Britt Slagsvold i Samfunnsspeilet 2007/ 1

3.1.2 Treff fra Norart

Norart ga ingen relevante treff.

3.1.3 Treff fra ISFs bibliotekskatalog

Tabell 2: Oversikt over kombinasjonen av søkebegreper og treff, ISFs bibliotekskatalog

Likestilling livsløp	Likestilling kohort	Like- stilling alder	Livsløp	Livsløp kjønn	Livsløp kvinner	Livsløp menn	Livsløp alder
4	0	0	60	8	6	6	14

Likestilling og livsløp

- I klemme mellom barneomsorg og karriere: en analyse av karriereutvikling for småbarnsmødre. ISF R-2004:17 av Hardoy, Inés og Pål Schøne

Livsløp og kjønn

- Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn over livsløpet: kohort eller karriere Erling Barth og Pål Schøne. Søkelys på arbeidsmarkedet nr 2 2006
- Livsløp, generasjon og kjønn: livet i ulike faser. Samfunnsspeilet. Nr 1 (2009).

Livsløp og kvinner

- Kvinner og jobb etter småbarnsfasen ISF rapport 2000:10 Ragnhild Steen Jensen

Livsløp alder

- Helse, helseatferd og livsløp, NOVA Rapport 3/2009, Svein Olav Daatland, Ivar Andreas Lima og Marijke Veenstra
- Nye tider, nye livsløp, nye eldre? : utfordringer ved aldring i en ny tid: Kirsten Thorsen. Utg av Norsk selskap for aldersforskning

- Undersøkelse om livsløp, aldring og generasjon (LAG): dokumentasjonsrapport Aina Holmøy. SSB notat 2003/88

3.2 To debatter: 'kjønn og lønn' og 'kjønn og omsorgsarbeid'

I et likestillingsperspektiv er det to store debatter som føres. Den ene handler om kvinner og menns lønn. Den andre handler om kjønn og omsorgsarbeid. Lønnsforskjeller mellom menn og kvinner er et stort forskningstema på ISF. Søker vi på det får vi mange relevante treff, men studiene av lønnsforskjeller dekker i hovedsak bare den fasen av livet hvor kvinner har små barn NOU'en *Kjønn og lønn* forholder seg til og refererer store deler av denne litteraturen.

Lønnsforskjeller

- Hardoy, Ines og Pål Schøne (2008). The family gap and family friendly policies: the case of Norway. *Applied Economics* 40 (22) 2857-287
- Hardoy, Ines og Pål Schøne (2007). *Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn: hvor mye betyr barn?* ISF rapport 2007:003
- [Nilsen, Kjersti Misje](#) og [Pål Schøne](#) (2007). *Den norske forhandlingsmodellen i et likelønnsperspektiv*. ISF rapport 2007:005.
- Nilsen, Kjersti Misje (2007). Er det et glasstak i Norge? Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn på toppen i arbeidsmarkedet. *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 24:181-193
- Barth, Erling og Pål Schøne (2006). Undersøkelser av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. Vedlegg 3 i *NOU* 2006:11.
- Hardoy, Inés and Pål Schøne (2006). The Part-Time Wage Gap in Norway: How Large is It "Really"? *British Journal of Industrial Relations* 44 (2) 263-282
- Schøne, Pål. Hvor mye betyr barn for lønnsforskjeller? <http://www.okonominettverket.no/Artikkel/229.html>
- Barth, Erling og Harlad Dale Olsen. Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i et 30 års perspektiv. *Søkelys på arbeidsmarkedet* 21 (2004)
- Barth, Erling, Marianne Røed og Hege Torp (2010). *Towards a closing of the gender pay gap: country report – Norway*. The Norwegian Centre for Gender Equality

Om vi bruker omsorg som et søkebegrep i BIBSYS får vi følgende treff

Livsløp og omsorg	Likestilling omsorg	Menn omsorg	Kvinner omsorg
7	11	17	60

En kunne tro at ordkombinasjonen livsløp og omsorg ville problematisere omsorg i ulike livsfaser og over hele livsløpet, men det dreier seg stort sett om omsorg rettet mot eldre, altså den siste livsfasen og om de nye eldre som stiller nye omsorgskrav. Søketermene likestilling og omsorg fanger inn litteratur blant annet om velferdsstaten og familien, og kvinners omsorgsarbeid i hjemmet. Det var overraskende mange treff på kombinasjonen menn og omsorg. Mange av publikasjonene dreier seg om menn i typiske kvinneyrker. For eksempel var det flere som dreide seg om menn og barnehager. En kan muligens trekke den slutning at det er et nytt og interessant forskningstema. Ikke uventet er det litteraturen om kvinner og omsorg som er mest omfattende. Det er det ikke bare kvinner som omsorgsyttere som er problematisert, men også kvinner som omsorgsmottakere under sykdom.

3.3 Forskningstemaer

Livsløp i et likestillingsperspektiv forstås best (og mest korrekt) som likestilling over livsløpet. Et studium av livsløp forutsetter at en følger individer eller grupper av individer (en kohort) over tid. Etter denne søkerunden kan vi trygt slå fast at likestilling i det store og hele ikke er diskutert eller problematisert over livsløpet. (Et unntak kan være publikasjoner fra LOGG som har et kohortperspektiv og av og til et livsløpsperspektiv Et eksempel er påvisning av sammenheng mellom sosiale forhold i barndommen og helseadferd i voksen alder. Men temaene er ikke problematisert i forhold til likestilling). Likestilling diskuteres i ulike livsfaser og det er voksenalderen, eller rettere sagt den fasen i livet hvor kvinner og menn er foreldre, som i størst utstrekning problematiseres. I den grad likestilling og livsløp har vært et forskningstema, har det hatt stor kontinuitet over tid. I *Studier i kvinners livsløp* (Skrede 1983) peker forfatterne på at kvinners tilknytning til omsorgsarbeid og reproduksjon har betydning for deres levekår på andre områder, og at menns levekår bestemmes av helt andre forhold. Den kjønnsmessige arbeidsdelingen setter grenser for passende adferd for de to kjønn. Videre pekes det på at det er ulike tilpasningsstrategier som er åpne for kvinner og menn over livsløpet. De to kjønn har ulike grader av frihet til valg med hensyn til aktivitetsområder. Menn kan i liten grad velge bort arbeid eller velge ikke å være yrkesaktiv, mens kvinner kan i liten grad velge bort å ha hovedansvar for omsorgsoppgaver i familien. Den tradisjonelle kjønnsmessige arbeidsdelingen gjør at kvinner og menn stiller ulikt med hensyn til de valg som hver av dem må og kan ta.

Det kan se ut som om kvinners og menns livsløp fremdeles konstitueres på ulikt vis, for litteraturen problematiserer kvinners og menns likestillingsprosjekter på ulike måter. Det er i hovedsak to forskningstemaer som peker seg ut :

- hvilke konsekvenser har det for kvinners yrkesdeltakelse og lønn at hun fremdeles synes å være den primære omsorgspersonen?
- hvordan kan en tilrettelegge for at menn skal bli bedre omsorgspersoner /fedre?

En kan si at dette er to sider av samme sak. Når menn øker sitt omsorgsansvar eller delaktighet i husholdsarbeid, vil det avlaste kvinnen slik at hun kan involvere seg mer yrkesmessig. Det er en tydelig kohort - eller aldersforskjell i deling av husarbeidet. De over 60 år er mindre likestilte enn de under 30 (Kjeldsatad 2009). Det likestilte foreldreskapet, og spesielt fedrepolitikken, fremstår nå som hovedelementene i likestillingspolitikken (Bjørnholt 2010). Disse temaene har fått offentlig oppmerksomhet med stortingsmeldingen *Om menn* og NOU'en *Kjønn og lønn* som omtales i denne rapporten.

Forskningslitteraturen som *Kjønn og lønn* problematiserer i stor grad småbarnsmødres forhold til arbeidsmarkedet og undersøker i hvilken grad omsorg har konsekvenser for arbeidsdeltakelse, lønn og lønnsutvikling. Dette temaet berører vi i forbindelse med omtalen av NOU'en. Når menn og likestilling problematiseres, er det menns inntreden i familiesfæren og menns rettigheter som både givere og mottakere av omsorg som er i fokus. Dette er og problematisert i *Om menn*.

Det er etter hvert en stor litteratur som handler om gutter som tapere i skolesystemet. Tidligere var oppmerksomheten rettet mot de stille og oversette jentene, nå er oppmerksomheten rettet mot gutters adferds- lese- og læringsvansker. Forskjellen i karakterutbyttet er blitt problematisert (Se for eksempel NOVA rapport nr 4/2008). I et likestillingsperspektiv er det urovekkende at gutter i større grad enn jenter ser ut til å mistrives på skolen og droppe ut av videregående. Det kan ha konsekvenser for hva slags liv disse guttene kommer til å leve og hvilke muligheter de har som yrkesutøvere, men også som partnere og fedre senere i livet. Denne litteraturen har vi ikke forholdt oss til, men det diskuteres til en viss grad i Stortingsmeldingen *Om menn*.

En annen måte en kan snakke om likestilling og livsløp på er å snakke om likestilling og kohort. Et fremtredende temaområde er hvordan ulike kohorters holdninger og hvordan de

forholder seg til likestilling. Et beslektet tema er hvordan likestilling er blitt tematisert på ulike tidspunkter og av ulike forskningskohorter. Mari Teigen (2006) viser at på 1970 og 80-tallet var likestillingsdebatten preget av en feministisk likestillingspolitisk agenda. Det handlet om kvinners deltakelse i arbeidslivet, likelønnspolitikk, feminismens kamp mot porno og prostitusjon og avdekking av kvinneundertrykking i privatsfæren. På 1990-tallet skiftet interessen. Det ble nå en orientering mot arbeidsdeling i hjemmet og særlig menns deltakelse i husarbeid og barneomsorg. Det ble i økende grad rettet oppmerksomhet mot kvinner og ledelse, men tyngdepunktet var fremdeles på kvinner som det underprivilegerede kjønn. På 2000-tallet er ikke debatten og tematikken så klart definert. Fremdeles er en opptatt av kjønnsmessige skjevfordelinger i ulike sektorer av samfunnslivet, samtidig som en ble oppmerksom på at debattene hadde hatt et monolitisk preg - entydigheten i den feministiske likestillingsdiskursen ble rokket ved. Forskjeller blant kvinner ble tematisert og ikke bare forskjellen mellom kvinner og menn. Et blikk ble rettet mot minoritetskvinnene. Likestilling dreier seg ikke bare om kvinner. Når likestilling diskuteres i forhold til menn er det menn som tapere i kjønnsystemet som nå problematiseres.

Et annet spørsmål som diskuteres av Teigen er om holdning til likestilling varierer mellom historiske generasjoner. En undersøkelse blant to kohorter kvinner, født i 1945 og 1960, viser at de som er født i 1960 har en mer positiv holdning til likestilling enn kvinner født i 1945. Denne endringen kommer blant annet av at andelen kvinner med høyere utdanning i 1960-kohorten er markant høyere enn i 1945-kohorten. Det er et spørsmål om utdanningsnivå og ikke et spørsmål om kohort/generasjon, konkluderer Teigen. Her kan en innvende at det jo nettopp er utdanning som er med på å definere kohortkontraster. Teigen spør videre om holdninger endrer seg over tid. Det samme spørsmålet vedrørende holdninger til likestilling ble stilt på fire tidspunkter - 1985- 1989 - 1993- 2001. Tilslutningen til likestilling preges av stabilitet og varierer ikke nevneverdig mellom årene. Brytes holdningene ned på kjønn og alder, viser det seg imidlertid at unge menn med høy utdanning har blitt mer negative til likestilling. Dette ser forfatteren som et uttrykk for nye polariseringstendenser. Unge menn mener at likestillingen har kommet langt nok, mens kvinner i alle aldre mener at den bør fortsette. Det antydes at dette er et uttrykk for at menn og kvinner nå konkurrerer på samme felt og at det kreves mer av mennene på hjemmebane nå enn tidligere. Den manglende oppslutningen, eller mindre konsensusorientering, kan føre til en svekkelse av likestillingspolitikkenes legitimitet, sier Teigen

I Samfunnsspeilet nr. 1 (2009). - *Livsløp, generasjon og kjønn: livet i ulike faser* presenter ulike forfattere analyser av LOGG data. Flere av artiklene sammenlikner kvinner og menn i ulike fødselskohorter både med hensyn til holdninger og med hensyn til hva de faktisk gjør. De empiriske analysene viser at valg som treffes i en fase av livet kan ha konsekvenser for livsmuligheter i andre faser av livet. Artiklene sammenlikner ulike kohorters praksiser og holdninger i forhold til å flytte hjemmefra, vennskap og småbarnsmødres holdninger til yrkesaktivitet. I 1977 mente seksti prosent av kvinnene at barn ville lide om mor jobbet, mot bare syv prosent i 2007. En artikkel viser at hendelser i midtfasen av livet, som en skilsmisse, påvirker hjelp over generasjoner. Om en er skilt eller ikke viser seg å ha konsekvenser for den hjelpen en mottar og/eller gir. Når mor med små barn skiller seg, får hun hjelp av sin mor, men skilte bestemødre gir mindre hjelp enn gifte bestemødre.

For å oppsummere kan en si at det i forskningslitteraturen har vært et sterkt fokus på én livsfase. Så spørsmålet er om en har tatt livsløp på alvor i likestillingslitteraturen. Livsløpsforskning stod sterkt på 1980 tallet med serien *Kvinnens livsløp*, men så kan det se ut som om det hele ble litt glemt. Unntaket er lønnsforskningen, som har vært et stort forskningstema siden 1970-tallet, da kvinnene for alvor entret arbeidslivet. Men så kom en til å tenke på mannen og hans livsløp, og spurte om det en tok for gitt, nemlig synet på mannens liv som dominert av arbeid, fremdeles var gyldig. En kan spørre om livsløpsforskningen (av den grunn) har, eller er i ferd med, å skifte kjønn. Livsløp er blitt mer interessant å studere på grunn av endring i de siste par tiår. Mens det tidligere var to dominerende livsløpsmønstre, et for kvinner og et for menn, er mønstrene nå blitt mangfoldige og uprediktable. Kanskje er de også blitt mer enkjønnet ved at kvinner og menn går inn i det andre kjønns rom.

4. Hvilke utfordringer har offentlige myndigheter tematisert?

4.1 Kjønn og lønn, NOU 2008:6

Det overordnede spørsmålet som stilles i NOU'en *Kjønn og lønn* er hvor store lønnsforskjeller mellom kvinner og menn er, og hvordan forskjeller kan forklares. En peker på at den største kjønnspolitiske utfordringen vil være å redusere den lønnsmessige livsløpseffekten av å ha barn. Lønnsgapet mellom kvinner og menn har mange årsaker og blir til i et samspill mellom flere faktorer. En kan skille mellom teorier om humankapital, teorier om diskriminering og teorier om arbeidsmarked, valg/preferanser og foreldreskap. Disse forklaringskategoriene er også diskutert av Hardoy (2007), og omtales som : Teorien om humankapital går i korthet ut på at personer som er ute av arbeidslivet i perioder (for å ta seg av barn) taper den kompetansen de har og kompetansen fornyer seg ikke, kunnskapen forringes og ny kunnskap akkumuleres ikke. Personer som er ute av yrkeslivet går glipp av erfaring og opplæring. Kompetansetapet er høyere for høyt utdannede kvinner enn for kvinner med mindre utdanning. Når menn tar lang pappapermisjon, taper de lønnsmessig mer enn kvinner fordi kompetansetapet blir større

Diskriminering. En kan skille mellom tre former for diskriminering: statistisk diskriminering, preferansediskriminering og monoposonisk diskriminering. *Statistisk diskriminering* kjennetegnes ved at individer behandles ut fra gjennomsnittskjennetegn ved gruppen som individet tilhører. Kvinner kan utsettes for statistisk diskriminering ut fra en forventning om at alle kvinner får barn, og at kvinner har større tilbøyelighet enn menn til å ta seg fri fra jobben når de har små barn. Arbeidsgivere behandler kvinner med og uten barn forskjellig, basert på antakelser og erfaringer om at kvinner med barn er ustabil og mindre produktiv arbeidskraft. *Preferansediskriminering* handler om at arbeidsgiver foretrekker det ene kjønn fremfor det andre. *Monoposonisk diskriminering* handler om at arbeidsgiver utnytter sin markedsrett til å gi kvinner lavere lønn enn menn.

Preferanser. En annen forklaring Lønns skillet er at mødre systematisk velger andre og dårligere betalte jobber enn menn, mens de har små barn. Det er jobber som lettere lar seg kombinere med barneomsorg. Kvinner med barn har en annen motivasjonsprofil og velger derfor annerledes enn kvinner uten barn. At lønnsforskjellen er et resultat av

preferanseforskjeller støttes også av internasjonal litteratur (se bl.a. Hakim, C 2000)

Lønnsgapet er ikke et resultat av diskriminering på arbeidsmarkedet, men at kvinner velger annerledes enn menn. De velger for eksempel å jobbe i offentlig sektor, der lønnene er lavere og jobbene tryggere

Familiedannelse betyr mye for lønnsforskjeller mellom menn og kvinner og mellom kvinner med og uten barn. Det viser seg at menn øker sin yrkesinnsats og kvinner reduserer sin når de får barn. Kvinner med og uten barn kan derfor få ulik lønn delvis på grunn av produksjonsforskjeller og/eller at kvinner uten barn kan være mer karriereorienterte enn kvinner med barn. Kvinner med barn tjener mindre enn kvinner uten barn – ceteris paribus. Jo flere barn en kvinne får, jo større er forskjellen mellom hennes inntekt og den barnløse kvinnens inntekt. Barneeffekten på lønn er knyttet til en livsfase og avtar over livsløpet. Lønnsgapet mellom kvinner med og uten barn blir mindre når kvinnen er ferdig med småbarnfasen. At kvinner med små barn tjener mindre enn menn og kvinner uten barn forklares på ulike måter, men en forklaring som står sterkt er at småbarnsmødre taper kompetanse og fornyer ikke sin personkapital (humankapitalteorien). Det handler om et omsorgsfordelingsgap ved at kvinner tar mer ansvar i hjemmet enn menn.

På 1980 tallet var det en betydelig lønnsforskjell mellom kvinner med og uten barn. Denne forskjellen er redusert. Lønnstapet knyttet til barneomsorg er blitt halvert fra 1980 til 2000. En av grunnene kan være bedre velferdsordninger og muligheter til barnehageplasser. I andre land finner en at lønnsforskjellen mellom kvinner med og uten barn har økt. At det fremdeles også i Norge er en forskjell kan skyldes sortering av kvinner og menn til ulike stillinger og stillingskategorier. Kvinner med barn havner ofte i stillinger hvor det ikke er noen karrieremuligheter. Løsningen blir å forbedre mulighetene for å kombinere omsorg med arbeid både for menn og kvinner. Økt innsats fra far vil være et viktig bidrag for å motvirke den sortering på yrker som skjer i dag.

Kohort eller livsløp. Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn er høyere i eldre aldersgrupper enn blant yngre arbeidstakere. En spør om dette er en karriere- (livsløp) eller en kohorteffekt. Om det er en kohorteffekt vil lønnsgapet i siste delen av karrieren reduseres etter hvert som nye kohorter av mer utdannede kvinner trer inn på arbeidsmarkedet. Kohorteffekten er en utdannelseffekt, men om lønnsgapet er en livsløpseffekt vil de menn og kvinner som tjener omtrent likt som 30 åringer tjene ulikt når de blir 60 år. I et likelønnsperspektiv er denne forskjellen viktig. Om det er en kohorteffekt, kan en forvente at lønnsforskjellene

reduseres over tid, men om det skyldes at karriereutviklingen er forskjellig mellom kvinner og menn, vil lønnsforskjellene vedvare. Det økte lønnsgapet over livsløpet kan delvis forklares med en svakere karriereutvikling i typiske kvinneyrker, eller at menn har en bedre karriereutvikling enn kvinner innenfor samme yrke. Resultatet er basert på data om 6 fødselskohorter født mellom 1940 til 1974. Forskjellen i lønnsvekst er størst i årene mellom 20 og 40 – familieforpliktelsesårene for alle kohorter. Det kan tyde på at omsorgsforpliktelser er karrierehemmende.

Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet kan være en av grunnene til at menn er lønnsvinnere. Privat sektor har et høyere lønnsnivå enn offentlig sektor. Kvinner velger utdanning som gir størst arbeidsmuligheter i offentlig sektor. Valg av utdanning fører dem inn i en sektor som i utgangspunktet ikke var tenkt valgt, sies det. Det pekes i meldingen på at en trenger å vite mer om hva som ligger bak det sterkt kjønnsdelte arbeidsmarkedet i Norge. Det gjelder både på bedriftsnivå og på profesjonsnivå. Et beslektet spørsmål er hvorfor kvinner og menn så systematisk velger forskjellig slik at valgene sementeres og fremstår som en ”naturlov”. Det store spørsmålet som gjentas er hvorfor menn gjør karriere, får bedre jobber og mer lønn enn kvinner med samme utdanning og ansiennitet.

Det er et paradoks at gode velferdsordninger som foreldrepermisjon og kontantstøtte som er ment å skulle redusere eller kompensere for lønsmessig tap av å ha barn, kan virke karrierehemmende ved at foreldre velger å være hjemme så lenge som mulig. Det understrekes i meldingen at dette kan igjen føre til kompetansetap og derved lønnsstap for den som har ansvar for barneomsorgen. At gode velferdsordninger har konsekvenser for kvinners karrieremuligheter blir grundig diskutert i en nylig utkommet rapport (Hakim, C. 2011).

I forespørselen fra BLD understrekes det at det er interesse for å undersøke likestilling i ulike livsfaser eller familiefaser og at det her vil være nyttig å se på enslige forsørgere og minstepensjonister, da disse kommer dårlig ut med hensyn til inntekt. I dokumentet *Kjønn og lønn* er verken minstepensjonister eller enslige forsørgere omtalt på noen utfyllende måte. Enslige forsørgere omtales i forbindelse med Tidsbruksundersøkelsen og engangsstønad ved fødsel. Når det gjelder minstepensjonister sier dokumentet at kvinnene er i flertall. En kan jo spørre om det å være minstepensjonist i hovedsak er knyttet til kvinner tilhørende en bestemt historisk generasjon – husmorgenerasjonen, om ikke minstepensjonistene langsomt er i ferd med å forsvinne, eller om innvandrerkvinnene om noen år blir den nye store gruppen minstepensjonister.

4.2 Om menn, mannsroller og likestilling, Stortingsmelding nr 8 (2008-2009)

Der *Kjønn og lønn* satte fokus på lønnsgap mellom kvinner og menn retter

Stortingsmeldingen *Om menn* blant annet oppmerksomheten mot omsorgsgapet mellom kvinner og menn. At *Om menn* i stor grad dreier seg om omsorg, fremgår av forsidebildet på meldingen der en bestefar holder sitt lille barnebarn i armene, flankert av en stolt far. Vi kan derfor si at spørsmål om omsorgsgap og lønnsgap er muligens to sider av samme sak. Om omsorgen fordeles likt kan muligens lønnsgapet tettes.

Kjønn og lønn omtaler stort sett én fase av livet og dreide seg i hovedsak om kvinners lønnsarbeid og hvilke konsekvenser omsorgsarbeidet har for kvinners karriere og lønnsutvikling. Stortingsmeldingen *Om menn* tematiserer derimot flere sider og faser i livet. Meldingen problematiserer menns utsatthet ved å vise til at de i alle livsfaser er mottakere av sosialhjelp i større grad enn kvinner. Innvandrer menns utsatthet diskuteres også.

Stortingsmeldingen følger mannen gjennom hele livsløpet, men uten at meldingen har et konsekvent livsløpsperspektiv (for eksempel er det liten eller ingen diskusjon av hvordan valg i en fase av livet har konsekvenser for muligheter senere i livet).

En målsetting med meldingen er bevisstgjøring om hvordan menn og kvinner kan bli likestilte partnere og omsorgspersoner, samt å bevisstgjøre mannen i de rollene han har som partner og far. En annen formulert målsetning er å gjøre mannen klar over at han må gjøre sitt for å skape gode samlivsrelasjoner. Et likestilt foreldreskap er en styrke for parforholdet, ettersom en likestilt praksis reduserer risikoen for samlivsbrudd og fører til større tilfredshet med samlivet. Begge parter har mye å vinne på menns deltakelse på hjemmearenaen. Farsrollen er i endring fra å være en forsørgerrolle til å bli mer av en omsorgsrolle. Menns omsorgsansvar forandres over livsløpet. Farsansvaret endrer seg med familiens utvikling og slektens gang. Fremdeles er det slik at fedre tar mer del i barneomsorgen når barna blir større, men trenden peker i retning av at menn etter hvert også utøver sin fedrerolle overfor små barn, og i økende grad engasjerer seg som bestefar, som antydnet på omslagsbildet.

Menn yter omsorg både til barn og foreldre. De nye fedrene blir de nye sønnene, for menn i ulike aldersgruppene gir minst like mye hjelp som kvinner til sine eldre foreldre. Mens kvinnen tar hånd om barna, tar mennene i større grad hånd om foreldre. Menn er både givere og mottakere av omsorg, men en analyse av skilte menn og kvinner viser at skilte menn får

mindre hjelp fra egne barn enn gifte menn, mens det ikke er noen forskjell mellom skilte og gifte kvinner. Det viser seg altså at hendelser i en fase av livet har konsekvenser for hvordan livet leves i andre faser. Enslige eldre menn har en tendens til å isolere seg og får i mindre grad enn eldre kvinner tilsyn og omsorg av egne barn. Eldre menn har også færre venner enn yngre menn. Dette kommer frem i en analyse av vennskap basert på data fra LOGG 2007. Det er de eldre enslige mennene med lav utdanning, dårlig økonomi og helse som har færrest venner. Det er dermed de som har størst behov for venner som har færrest. (Barstad 2009).

Meldingen problematiserer statusen til menn med innvandrebakgrunn og viser til den feilaktige monolittiske forståelse majoritetssamfunnet har av ”innvandrer mannen”. Den viser til at å være en god forsørger fremstår som viktig for menn med innvandrerbakgrunn, men mulighetene deres på arbeidsmarkedet kan vanskeliggjøre forsørgeridealet, og derved kan de tape selvaktelse. Det som kan fremstå som et personlig svikt kan være en systemhindring.

Meldingen viser også til hvordan gutter og menn med flyktningbakgrunn er utsatt. Flyktningbarn har åtte ganger så stor risiko som etniske norske barn for å vokse opp i fattigdom. De har langt lavere deltakelse i idretts- og fritidsaktiviteter, og har vanskeligere for å etablere nettverk i nærmiljøet. Dette er avgjørende risikofaktorer som kan føre til problemadferd og gjengdeltakelse samtidig. Det viser seg også at gutter med etnisk minoritetsbakgrunn avbryter videregående utdanning i langt større grad enn ungdom uten slik bakgrunn.

Meldingen gir en oversikt over hvilke menn som under hvilke omstendigheter er utsatt for marginalisering noe som igjen kan ha konsekvenser for senere livsløpsfaser

4.3 Omsorgsmeldingen Stortingsmelding nr 25 (2005-2006)

Meldingen fokuserer stort sett på livet etter pensjonsovergangen og siste livsfase – den såkalte ”fjerde alder” (Laslett 1986) Meldingen har et klart kjønnsperspektiv, spesielt når det gjelder omsorgsmottakere. Den er noe mindre eksplisitt når det gjelder omsorgsyttere. Meldingen peker på at det er kvinner som i stor grad er mottakere av omsorgstjenestene Det innebærer blant annet at en må få kunnskap om hvilke sykdommer som rammer kvinner og hvilke behandlingsbehov kvinner har. Kvinner og menn over 80 år har ulike behandlings- og omsorgsprofiler. Menn blir i større grad enn kvinner behandlet på sykehus, på grunn av akutt sykdom, mens kvinner i større grad har kroniske lidelser og får kommunale omsorgstjenester.

Det understrekes derfor at både alderdommens helsetilbud og problemer bør sees i et kvinneperspektiv og at en må bestrebes seg på at kvinner og menn får en likeverdig behandling. En høyere prioritering av eldre kvinners helsetilbud og forståelse av deres sykdomsbilde vil være en del av en utjevnings- og likestillingspolitikk i livets siste fase. Dette er viktig, for det pekes også på at kvinner har en dobbelt så lang periode med helseproblemer og funksjonstap sammenlignet med menn.

Likestillings- eller kjønnsperspektivet problematiseres med hensyn til nye familiekonstellasjoner, som vil ha konsekvenser for hva eldre mennesker kan forvente av familiær omsorg. Det ser ut til at menn blir familieomsorgens tapere ved at langt flere menn enn kvinner er barnløse, og barn av skilte foreldre er mer solidariske med sine mødre enn sine fedre.

Både privat og offentlig omsorg spiller en rolle. Det er ektefeller og barn som yter omsorg overfor eldre. Tidligere var kvinner omsorgsgivere, men nå er menn mer aktive i denne rollen. Meldingen understreker at det største potensialet for familieomsorg ligger i likestilling og økt deltakelse fra mennene. Om menn i økende grad yter omsorg til sine familiemedlemmer, ser det likevel ikke ut til at menn søker seg til omsorgsyrkene. Det er således ingen overrisslingseffekt av den etter hvert mer likestilte familiepraksisen. Arbeidsmarkedet er fremdeles kjønnsdelt.

4.4 Pensjonsreform – trygghet for pensjonene, Stortingsmelding nr 12 (2004-2005)

Hensikten med stortingsmeldingen er å legge frem en pensjonsreform som tar hensyn til økende utfordringer som folketrygden står ovenfor (svakere vekst i yrkesaktiv befolkning og stigende levealder). Dokumentet handler hovedsaklig om livsfasen etter pensjonering. Det mest relevante spørsmålet i likestillings-sammenheng er hvorvidt en ny pensjonsordning fører til større kjønnsforskjeller i pensjonsutbetaling (i alderdommen). Det nye systemet er basert på livløps-opptjening hvor alle år med opptjening teller, til motsetning fra det gamle systemet hvor det er de beste årene som avgjør. I og med at kvinner i større grad jobber deltid og har avbrudd i yrkeskarrieren er det sannsynlig at kvinner vil komme dårligere ut med det nye systemet. Dette har hele veien vært en sentral innvending mot reformen.

I stortingsmeldingen er det vektlagt at "legitimiteten til det offentlige pensjonssystemet avhenger av at det oppfattes som rettferdig". I det nye systemet er pensjonsytelsene en mottar beregnet ut fra forventet gjenstående levealder på pensjoneringstidspunktet, og selv om denne er høyere for kvinner enn menn, får kvinner og menn de samme ytelsene. I meldingen er det formulert slik: "folketrygden spiller også en viktig likestillingsmessig rolle ved at kvinner og menn som har hatt samme pensjonsopptjening, får samme pensjonsytelser fra folketrygden selv om kvinnelige alderspensjonister i gjennomsnitt har høyere forventet levealder". Ytelsene er dermed kjønnsnøytrale og dette vil være en fordel for kvinner i og med at de samlet sett får utbetalt mer som pensjonister. I avsnitt 4.3.2 diskuteres konsekvenser av modernisert folketrygd for menn og kvinner. Det vises til at utvidelse av omsorgsopptjening (fra 4 G til 4,5 G) er en endring som kommer kvinner mest til gode. I tillegg videreføres enkelte andre elementer som i hovedsak kommer kvinner til gode. Dette gjelder ordningen med etterlattepensjon og regelverket for kombinert tilleggspensjon i folketrygden. Begge disse ytelsene gjelder gjenlevende ektefeller. Gjenlevende ektefeller som er alderspensjonister eller uførepensjonister kan på visse vilkår motta kombinert tilleggspensjon som er en noe høyere tilleggspensjon enn de selv har tjent opp.

Til tross for kjønnsnøytrale ytelser blir likevel utfallet forskjellig fordi kvinners og menns yrkeskarrierer ikke er like. Det nye pensjonssystemet innebærer en tydeligere sammenheng mellom yrkesinntekt og pensjon. Høyere arbeidsinntekt over livsløpet gir høyere pensjon. Så lenge kvinner i gjennomsnitt har lavere arbeidsinntekt enn menn, vil de dermed også få lavere pensjon enn menn. Forskjeller i yrkesdeltakelse og arbeidsinntekt i en livsfase akkumuleres dermed til pensjonsalderen.

Stortingsmeldingen forsvarer den nye reformen ved å vise til den utvidede omsorgsopptjeningen som vil styrke kvinners pensjonsopptjening (mer enn menns). I praksis er imidlertid utvidelsen av omsorgsopptjening relativt liten (fra 4 G til 4,5 G). En kan dermed stille spørsmål ved hvorvidt dette faktisk er med på å utjevne (de økte) forskjellene mellom menns og kvinners pensjon. I tillegg viser meldingen til at kjønnsforskjellen mellom total inntekt (pensjon +overføringer) er mindre enn forskjellen i yrkesinntekt. Altså vil forskjellen mellom kvinners og menns pensjonsutbetaling bli noe mindre enn forskjellen i yrkesinntekt

Stortingsmeldingen argumenterer for at lønnsgapet vil jevnes ut i kommende kohorter ved at kvinner kommer til å delta på lik linje med menn i yrkeslivet og at "Effekt av pensjoneringssystem bør ikke vurderes ut fra menns og kvinners yrkesmønster nå, men

sannsynlige endringer fremover” Satt på spissen: når kvinners yrkeskarriere blir lik menns vil forskjellene mellom menns og kvinners pensjon være av mindre betydning.

I hvilken grad personer er omfattet av nytt regelverk avhenger av fødselsår, slik at det først kohorter født fra og med 1963 som er fullt ut omfattet av reformen. Personer født mellom 1943 og 1953 er omfattet av gamle regler, og kohorten 1954 til 1962 er omfattet av en kombinasjon av nye og gamle regler. Kvinner i sistnevnte årskull med omsorg for små barn før 1992 ble ansett som potensielle tapere ved innføringen av en ny alderspensjon. Dette argumentet bygger på at ordningen med omsorgsopptjening først ble innført i 1992. Det er derfor vedtatt en ordning med tilbakevirkende omsorgsopptjening, slik at perioden med omsorg for barn skal telle med i pensjonsgrunnlaget. Ordningen med tilbakevirkende omsorgsopptjening gjelder imidlertid kun ansvar for små barn, ikke pleie av eldre, syke og funksjonshemmede. Regjeringen mener at tilbakevirkende omsorgsopptjening også bør gis for pleie av disse gruppene, men har ikke kommet med en endelig vurdering av spørsmålet.

Det er generelt lite fokus på utsatte grupper, men den økonomiske situasjonen til skilte kvinner uten opparbeidede rettigheter diskuteres i kapittel 10. For at skilte ikke skal komme ugunstig ut, vurderes det å ta hensyn til verdien av pensjonsrettigheter ved skifte av felleseie ved skilsmisse. Dette er gjort fordi pensjonsrettigheter ofte har stor verdi, mens det kan være begrensede midler i boet for øvrig. Kvinner med få opparbeide pensjonsrettigheter vil dermed komme dårlig ut ved skilsmisse. Det understrekes derfor at det må etableres mekanismer som tar hensyn til dette.

Hva er det så som *ikke* er tematisert? Stortingsmeldingen om pensjonsreformen er naturlig nok rettet mot en livsfase: den etter pensjonering. Det er lite tematisering av livsløpet og også relativt beskjedne diskusjon av likestilling. En rettferdiggjør pensjonsreformen ved å vise til sannsynlige endringer i kvinners yrkesdeltakelse og lønnsutvikling i fremtidige pensjonskohorter, fremfor dagens pensjonister. Slik sett fremstilles lønnsgapet mellom menn og kvinner som en kohorteffekt, mens både stortingsmeldingen *Kjønn og lønn* og NOU *Fordelingsutvalget* vektlegger at lønnsgapet i større grad fremdeles er en livsløpseffekt enn en kohorteffekt.

4.5 Fordelingsutvalget NOU 2009:10

Hovedspørsmål i utredningen er: Har velstandsøkningen de senere år vært skjevt fordelt og dermed bidratt til å forsterke sosiale forskjeller? Kjønn og likestilling er i denne sammenhengen knyttet til spørsmålet om ressurser er skjevt fordelt mellom menn og kvinner.

I utredningen er det generelt lite om forskjeller mellom kvinner og menn, men der det omtales, handler det om inntekt i yrkesaktiv alder. Innen et slikt perspektiv blir det når barn kommer og kvinner begynner å jobbe deltid at det er aktuelt å problematisere likestilling.

Det er hovedsakelig i kapittel 4 'Inntektsfordelingen i Norge' og vedlegg 4 'Kvinnens inntekt og individuell inntektsfordeling 1970-2006' at inntektsgapet mellom kjønn omtales. Her kommer forfatterne inn på at inntektsforskjeller mellom menn og kvinner både kan knyttes til kohorteffekter og livsløpseffekter. Det er delvis en kohorteffekt fordi menns og kvinners inntekt varierer mellom kohorter; det er mindre inntektsforskjeller mellom menn og kvinner i yngre kohorter pga kvinners høyere utdanningsnivå, samt at yngre kvinner har et mer solid fotfeste i arbeidslivet. Samtidig skyldes lønnsgapet også livsløpseffekter; til og med for yngre kohorter øker lønnsgapet med alderen, og lønnsgapet er størst blant de med høy utdanning.

Utredningen går også inn på at en del av offentlige overføringer utjevner noe av forskjellen mellom menns og kvinners inntekter. Blant annet bidrar barnetrygd til en likere fordeling i småbarnsfasen hvor inntektsforskjellene mellom menn og kvinner er størst. Kvinners inntekt øker relativt til menns etter pensjonsalder, ettersom det skjer en omfordeling av ressurser fra menn til kvinner over livsløpet fordi kvinner lever lenger. Det hevdes derfor at det ikke er som alderspensjonister at kvinner ligger dårligst an.

Ettersom inntektsforskjeller er en direkte konsekvens av ulik deltakelse i arbeidslivet, er også dette et tema som tas opp. Utdanning har stor betydning for likestilling i arbeidslivet, og utdanning har noe større betydning for kvinners deltakelse enn menns. Likevel er det forskjeller i forhold til når i livsløpet utdanning har størst betydning for deltakelse. Kvinner med høy utdanning har høyere deltakelse i begynnelsen av yrkeslivet enn menn, mens menn med høy utdanning har høyere deltakelse senere i livet. Kvinner med høy utdanning trekker seg dermed tidligere tilbake enn menn med høy utdanning. Det tematiseres derimot ikke hvorfor det er slik.

Det er lite fokus på kjønns sammensetning i utsatte grupper. Selv om det er et eget kapittel om den nederste delen av inntektsfordelingen (som innvandrere, enslige forsørgere, aleneboende yngre under 35) differensieres det ikke på kjønn. Det eneste er en kort merknad om at kvinner er overrepresentert i lavinntektsgruppen fordi flertallet av aleneboende 65 år og over (minstepensjonister) med vedvarende lavinntekt, er kvinner.

Hvorvidt det er ulike fordelinger mellom menn og kvinner i perioden før og etter pensjonering er ikke tematisert. En kunne for eksempel tenke seg at pensjonsreformens konsekvenser for inntektsfordelingen mellom menn og kvinner i ulike livsfaser ville være et tema i denne sammenheng.

Oppsummeringsvis kan en si at i *Fordelingsutvalget* fremstår ikke kjønn som viktigere enn andre ulikhetsskapende mekanismer, som eksempelvis klasse og etnisitet når det gjelder fordelingen i samfunnet. Det er heller ikke et livsløpsperspektiv i utredningen. Den viktigste ressursen som omtales er inntekt, og den genereres i yrkesaktiv alder.

4.6 Handlingsplan for inkludering og integrering av innvandrerbefolkningen – styrket innsats 2008 (og 2009 versjon)

Disse dokumentene skiller seg fra de andre ved å være handlingsplaner som skal fungere som et verktøy for integrering og inkludering fra 2007-2010. Målet er at alle som bor i Norge skal ha like muligheter til å bidra og til å delta i samfunnet.

I handlingsplanen er det et mål å inkludere alle, ikke særskilte menn eller kvinner; ikke bestemte aldersgrupper. Heller enn likestilling mellom innvandrerkvinner og – menn handler det om likestilling mellom innvandrerbefolkning og majoritetsbefolkning. I de tilfeller der det vises til forskjeller mellom kjønn problematiseres ikke disse i forhold til likestilling, og det foreslås heller ikke tiltak spesielt rettet mot kjønn.

Det refereres enkelte steder til konkret kunnskap om forskjeller mellom kvinner og menn i innvandrerbefolkningen. Disse kommentarene er knyttet til ulike livsfaser. På offentlige arenaer vises det blant annet til at i likhet med i majoritetsbefolkningen er det flere jenter enn gutter som fullfører videregående skole. Det foreslås ingen tiltak spesielt rettet mot gutter, men tiltak går under satsingen frafall i videregående skole. I arbeidslivet er det i enkelte

nasjonalitetsgrupper lav sysselsetting blant kvinner i forhold til mennene, samtidig som flere kvinner enn menn deltar på kvalifiseringsprogram. Likestillingsrelaterte utfordringer som kjønnslemlestelse og tvangsekteskap er også tematisert i handlingsplanen, og det nevnes at det er utviklet egne handlingsplaner for dette.

4.7 Oppsummering av de offentlige dokumentene

Dokumentene diskuterer stort sett likestilling i et livsfaseperspektiv og ikke i et livsløpsperspektiv. Det er bare Stortingsmeldingen *Om menn* vi kan si har et livsløpsperspektiv ved at den diskuterer og problematiserer menns liv fra ”vugge til grav”, og til en viss grad ser sammenhenger mellom livets ulike faser. De andre offentlige dokumentene er mer eller mindre innrettet mot spesifikke faser i kvinners og menns liv. Både *Kjønn og lønn* og *Fordelingsutvalget* er opptatt av den fasen i livet hvor menn og kvinner er yrkesaktive. Stortingsmeldingen om pensjonsreformen retter oppmerksomheten mot livet etter yrkesavgang, men problematiserer også forholdet mellom yrkesaktivitet og pensjonsutbetalinger. At både *Fordelingsutvalget* og *Kjønn og lønn* tar opp lønnsforskjeller mellom kvinner og menn viser styrken i problemkomplekset. Det gjentas også i en annen form i pensjonsmeldingen når det hevdes at ”reglene for pensjonsopptjening ved ulønnet omsorgsarbeid forbedres”. Dokumentet viser tilbake til den offentlige erkjennelse av kvinnenes meromsorgsansvar. Vi kan si at disse offentlige dokumentene er speilbilder av hverandre og implisitt henger (mer eller mindre) sammen. Der *Om menn* peker på nødvendigheten av at menn kommer inn i kvinnenes rom, peker *Kjønn og lønn* på konsekvensene av at mannen ikke er der i tilstrekkelig grad. Det kan virke som om det fremdeles er slik at pensjonsopptjening er tenkt etter menns livsløp (det yrkesaktive livsløpet) og at mennene er en kilde til kvinnenes pensjonssikkerhet .

5. Nye likestillingsrelevante debatt temaer og hvilke spørsmål NorLAG kan besvare

Nylig har et av de heftigste debatterte temaene med hensyn til likestilling vært fedrekvoten. Den har blitt sett på som viktig for å løse utfordringene på vei mot et likestilt foreldreskap (Farstad 2010). Stortingsmeldingen *Om menn* viser til at en øremerket permisjon for far er et viktig skritt på veien til å utjevne lønnsforskjellene mellom menn og kvinner. Fedrekvoten skal bidra til en bedre samfunnsmessig kjønnsbalanse. Med dette griper staten langt inn i familienes liv med den hensikt å utjevne kjønnsforskjeller både når det gjelder lønn og omsorg – en redistribusjon av omsorgs- og forsørgelseforpliktelser. Spørsmålet er om dette vil føre til at menn og kvinners liv blir mer sammenvevde og at en blir mer avhengig av hverandre, når hensikten kanskje var den stikk motsatte?

NOVA har en lang tradisjon med å arbeide med et longitudinelle design. INAS første direktør N.R.Ramsøy tok initiativ til det som blir kalt Yrkeshistorieundersøkelsen i 1972. Den baserte seg på et retrospektivt longitudinelt design av norske menns yrkeshistorier med utgangspunkt i livshistoriene til menn født 1921, 1931 og 1941. NOVA har også en pågående longitudinell studie kalt NorLAG (Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon). NorLAG undersøker de sentrale overganger i andre halvdel av livet. Datainnsamlingen startet i 2002 og respondentene følges hvert femte år. Andre runde av datainnsamlingen ble avsluttet i 2008. Mange av spørsmålene som stilles i NorLAG kan besvare temaer som både berører livsløp og likestillingsproblematikken. For eksempel kan en vise hvordan sosialpolitikk griper inn i folks liv ved å knytte det til dagens debatt om pensjonsreform. I og med at de nye opptjeningsreglene skiller seg vesentlig fra de tidligere, er det sannsynlig at dette vil ha konsekvenser i forhold til hvordan folk planlegger sin pensjonering. Med en tredje runde av NorLAG vil en kunne undersøke hvorvidt enkeltpersoners planer for pensjonering har endret seg etter pensjonsreformen, og hvorvidt menn og kvinner endrer sine planer på ulike måter.

Av temaer som har vært lite diskutert og som er av relevans for livsløp i et likestillingsperspektiv er det skillet som går mellom eldre og yngre kohorters i forhold til digital kompetanse. Tall fra NorLAG/LOGG viser at mens det er i underkant av en prosent i alderen 30-39 som svarer at de aldri bruker internett eller e-post, er det 27 prosent i aldersgruppen 60-69 og 57 prosent i alderen 70-79. I begge disse aldersgruppene er kontrasten mellom menn og kvinner slående. Blant de eldste (70-79) er det 47 prosent av mennene som aldri bruker internett eller e-post, mot hele 68 prosent av kvinnene. Mens det i forhold til

lønnsgapet mellom menn og kvinner er noe vrient å svare på om det skyldes en alders- eller kohorteffekt, er det i dette tilfellet klart at det skyldes en kohorteffekt med vannskille. Kontrastene i digitalkompetanse eksemplifiserer også hvordan det livsløpet en har levd har konsekvenser sent i livet. Mens menn i disse kohortene oftere enn kvinner er eller har vært i en jobb hvor de har opparbeidet digitale ferdigheter, er dette i mindre grad tilfellet for kvinner (flere hjemmeværende, andre typer jobber). I så måte kan en si at disse kvinnene per i dag på flere områder blir straffet for å ha fulgt det livsløpet som var forventet av dem. Som det står i samfunnsspeilet 3, 2005 ”Implikasjonene av å ikke mestre IKT øker faren for å bli marginalisert i forhold til samfunnsdeltakelse”, og en slik kompetanse er sidestilt med andre grunnleggende kompetanser som å kunne lese, skrive og regne (Rønning, Sølvberg og Tønseth). Det er rimeligere både å betale regninger og reiser på nett, og en mengde offentlige tjenester er enklest tilgjengelig på nett. Den store forskjellen mellom yngre og eldre kohorter i forhold til digital kompetanse, hvor ressursvake eldre kvinner blir taperne, er ikke tilstrekkelig fanget opp i den offentlige debatt, og det gjøres lite for å øke deres digitale kompetanse. I et slikt tilfelle kan en snakke om kjønns- og kohortdiskriminering snarere enn aldersdiskriminering.

6. Kort oppsummert

Som tidligere påpekt forstås livsløp i et likestillingsperspektiv best (og mest korrekt) som likestilling over livsløpet. Et studium av livsløp forutsetter at en følger individer eller grupper av individer (en kohort) over tid og tar historisk kontekst med i betraktningen. Vi kan slå fast at likestilling i et livsløpsperspektiv ikke er diskutert eller problematisert verken i norsk forskningslitteratur eller de offentlige dokumentene vi har forholdt oss til. I den internasjonale litteraturen om livsløp er likestilling stort sett fraværende, og i litteraturen som handler om likestilling og kjønn har livsløpsproblematikken vært lite diskutert. I forskningslitteraturen har det vært et sterkt fokus på én livsfase om gangen, spesielt småbarnsfasen i kjernefamilien og i noen grad alderdommen. Så spørsmålet er om en har tatt livsløp på alvor i likestillingslitteraturen. I Norge ble Livsløpsperspektivet fokusert på 1980-tallet med serien *Kvinnens livsløp*, men det kan se ut som om en på 1990-tallet i økende grad kom til å problematisere menns livsløp, og spurte om menns liv som dominert av arbeid, fremdeles var gyldig. En kan stille spørsmålet om livsløpsforskningen har, eller er i ferd med å skifte kjønn. Mens det tidligere var to dominerende livsløpsmønstre, et for kvinner og et for menn, er mønstrene nå blitt mangfoldige og uprediktable og dermed mer interessante å studere. Kanskje er livsløpene også blitt mer enkjønnet ved at kvinner og menn går inn i det andre kjønns rom.

Stortingsmeldingen *Om menn* diskuterer og problematiserer menns liv fra "vugge til grav", og ser til en viss grad sammenhenger mellom livets ulike faser. Slik sett har meldingen et livsløpsperspektiv. En kan med forsiktighet si meldingen om pensjonsreformen har et livsløpsperspektiv ved at den problematiserer sammenhengen mellom yrkesaktivitet og pensjonsutbetalinger. At både *Fordelingsutvalget* og *Kjønn og lønn* diskuterer lønnsforskjeller mellom kvinner og menn viser styrken i problemkomplekset. Temaet gjentas i en annen form i pensjonsmeldingen ved at reglene for pensjonsopptjening ved omsorgsarbeid skal forbedres. Det er en offentlig erkjennelse av kvinnes meromsorgsansvar. De offentlige dokumentene er på mange måter speilbilder av hverandre og implisitt henger (mer eller mindre) sammen. Der *Om menn* peker på nødvendigheten av at menn kommer inn i kvinnes rom, peker *Kjønn og lønn* på konsekvensene av at mannen ikke er der i tilstrekkelig grad. Det kan virke som om det fremdeles er slik at pensjonsopptjening er tenkt etter menns yrkesaktive livsløp og at mennene derved er en kilde til kvinnes pensjonssikkerhet.

7. Litteraturliste

Anttonen, A. & J.Sipilä.(1996). European Social Care Services: Is it Possible to Identify Models? *Journal of European Social Policy*, 6, 2, pp. 87-100

Anxo, D., Bosch, G & J. Rubery (red.) (2010). The welfare state and life transitions.Cheltenham, UK: Edwar Elgar.

Bakken, A et al.(2008): er det skolens skyld. En kunnskapsoversikt om skolens bidrag til kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner. Nova –rapport nr 4/08

Barstad, A (2009): Vennskap: gode venner – sjeldne fugler Samfunnspeilet nr.1 2009

Bjørnholt, M.(2010): Den norske likestillingsmodellen – fra samfunnskritikk til hegemonisk styringsmodell. *Sosiologi i dag* nr 1-2 2010

Farstad, G (2010): Hva betyr det å ta pappaperm? Når fedrekvoten møter menns ulike farksapsmodeller. *Sosiologi i dag* nr 1-2 2010

Cain, L. D. (1964). Life course and social structure. I R.E. L. Faris (red.)*Handbook of modern sociology*. Chicago: Rand McNally, 272-387

Elder, G. H.(1974). Children of the great depression. Chicago: University of Chicago Press

Elder, G. H (1998). The life course and human development. I R. M. Lerner (red.) *Handbook of child psychology*, vol. 1.Theoretical models for human development. New York: John Wiley & Sons, 939-991.

Hagestad, G. O. (1992). Assigning rights and duties: Age, duration and gender in social institutions. I W. R. Heinz (red.) *Theoretical advances in life course research*. Vol. III. Weinheim: Deutscher Studien Verlag: 261-279.

Hagestad, G. O. (2003) Interdependent lives and relationships in changing times: A life course view of families and aging. I n R. Settersten (Ed.), *Invitation to the life course*. Baywood Publ. Co.

Hakim, C. (2000) *Work-lifestyle choices in the 21st Century: preference theory*. Oxford University Press

Hakim,C.(2011): *Feminist Myths and Magic Medicuine*. Centre for Policy Studies.

Hardoy, I (2007): Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn : hvor mye betyr barn? Av I Hordoy og P. Schøne. ISF rapport 2007:3

Hareven, T. K. (1982). *Family time and industrial time*. Cambridge, UK: Cambridge University Press

Kjeldstad, R. (2009):Likestilling på hjemmebane. Av R. Kjeldstad og T. Lappegård. Samfunnspeilet nr.1 2009

Kohli, M. (1986). The world we forgot: An historical review of the life course. I V:W: Marshall (red.), Later life. Beverly Hills, CA: Sage publications, 271-303.

Lanslett, P. (1986): A fresh map of life. The emergence of the third age. Basingstoke, Macmillan

Leitner, S. (2001). Sex and gender discrimination within EU pension systems.

Journal of European Social Policy, 11, 99-114.

Linton, R. A. (1942). Age and sex categories. American Sociological Review, 7, 589-603.

Mayer, K. U. & Müller, W. (1986). The state and the structure of the life course. I Å.B. Sørensen, F.E. Weinert & L. Sherrod (red.) Human Development and the life course: Multidisciplinary perspectives. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 3-20

Ryder, N. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. American Sociological Review, 30, 843-861

Rønning, W., A. Sølvberg og C. Tønseth (2005) Voksnes bruk av PC og internett: Digitale skillelinjer er der fremdeles. Samfunnsspeilet 3/2005

Samfunnsspeilet nr.1 2009

Saraceno, C. (2002). Care: Actors, Relationships and Contexts. In: Hobson, B. et al. (ed.): Contested Concepts in Gender and Social Politics. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 55-83.

Skrede, K. red. (1983). Studier i kvinners livsløp. Oslo Universitetsforlaget

Teigen, M. 2006 Holdning og likestilling – nye polariseringstendenser. Sosiologisk tidsskrift vol 14. 2006.

Van Gennep, A. (1908) Les rites de passage. The Rites of Passage, University of Chicago Press, 1960

Offentlige dokumenter

Fordelingsutvalget. NOU 2009:10

Handlingsplan for inkludering og integrering av innvandrerbefolkningen – styrket innsats 2008 (og 2009 versjonen)

Kjønn og lønn. Fakta, analyser og virkemidler for likelønn. NOU 2008:6

Pensjonsreform – trygghet for pensjonene, Stortingsmelding nr 12 (2004-2005)

Om menn, mennsroller og likestilling. Stortingsmelding nr 8 (2008-2009)

Omsorgsmeldingen. Stortingsmelding nr.25 ((2005-2006)